

NEMZETBIZTONSÁGI SZEMLE

MMXIV.

II. ÉVFOLYAM III. SZÁM

KÜLÖNLENYOMAT

NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM
NEMZETBIZTONSÁGI INTÉZET
BUDAPEST

Fésületlen gondolatok a biztonságról

Dr. Jávor Endre

Absztrakt:

A biztonság napjaink egyik leggyakrabban, és legsokoldalúbban használt kifejezése. A biztonságra vonatkozó kutatásokkal foglalkozó tanulmányok és írások általában egy meghatározott szakterület egyedi igényeihez kötődnek. Ugyanakkor aránylag kevés olyan tanulmány, vagy írással lehet találkozni, mely a biztonságot általános és átfogó értelemben vizsgálja. Mivel a biztonság fogalma az elmúlt évtizedekben jelentős fejlődésen ment keresztül, felmerült a természetes igény a fogalom továbbfejlesztésére. Ez az írás arra tesz kísérletet, hogy a szakirodalom, és saját tapasztalatok felhasználásával hozzájáruljon a biztonság fogalmának kibővítéséhez.

Kulcsszavak: biztonság, működőképesség, információ

Abstract:

One of the most common and most versatile terms of our days is the security. The security research papers and articles are generally linked to the special demands of a certain professional field. The same time there are relatively few papers and articles dealing with the security generally and comprehensively. Since the concept of the security had had during the last few decades significant developments, the obvious need presents itself, to improve it. Utilizing the appropriate bibliography and the own experiences this article have a try at contribute to expand the concept of the security.

Keywords: Security, operability, information, intelligence

1. Bevezetés

Minden tudás, ismeret, vagy azok rendszerbe foglalt változatának, a tudományoknak a központi fogalma az ember. Másképpen kifejezve minden tudományág, a tudomány egyes szakterületei az emberi életet, a társadalmi létet és folyamatokat vizsgálják meghatározott rendező elvek alapján. Az egyik ilyen rendező elv a biztonság. Hasonlóképpen, mint minden társadalmi tevékenységi terület, legyen az politika, gazdaság, kultúra, oktatás, művészet, és így természetesen a biztonság központi fogalma is az ember, még pontosabban az emberi élet-, és létfeltételek.

A biztonságnak, mint napjaink egyik leggyakrabban, és legsokoldalúbban használt kifejezésének nagyon sok megközelítése és definíciója van. A biztonsággal kapcsolatos – elsősorban angol nyelvű - szakirodalom szinte áttekinthetetlenül bőséges, és olyan mélységeket érint, amelyek a hazai viszonyok között legfeljebb elméleti szinten értelmezhetők. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy ezek az írások, tanulmányok erősen kötődnek egy-egy szakterület zárt igényeihez. Ilyen körülmények között a saját gondolatok megfogalmazása nem egyéb, mint a már meglévő definíciók továbbgondolása, és egyfajta, a saját helyzetünkre alapozó kiegészítése.

A biztonsággal foglalkozó írások és kutatások általában egy meghatározott szakterület biztonságával foglalkoznak. Relatív keves olyan kutatással, vagy írással lehet találkozni, mely a biztonságot általános és átfogó értelemben vizsgálja. A kutatók egy jelentős része egyszerűen megkerüli a problémát, a másik része pedig csak a katonai, vagy politikai, illetve informatikai értelemben közelíti meg a biztonságot. Mint új jelenség, megjelentek a környezetvédelemhez, egészségügyhez, természeti katasztrófákhoz, és további, elsősorban aktuális eseményekhez kötődő elemzések. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a kutatók többsége nem vállalja fel, hogy túllépjen saját közvetlen szakterületén, ugyanakkor egy általános érvényű biztonságértelmezésnek meg kell felelni az egyes szakterületek kritériumainak is.

A biztonság egy olyan sokoldalú, sokdimenziós fogalom, hogy definíciója rendkívül nehéz, vitatott és vitatható. Ezért kiinduló pontja lehet az a szükséglet, ami indokolja, magyarázza létrejöttét. Ez pedig nem más mint általában az élet, különös formájában az emberi élet ösztönös, kibővített formájában pedig a társadalom működőképessége védelmének szükséglete.

Egy fogalom – jelen esetben a biztonság - értelmezése, megfogalmazása, esetleges definiálása során kiindulhatunk a fogalom *történelmi előzményeiből, és létrejöttének, kifejlődésének leírásából*, egyes részelemei elemzéséből, az általa okozott *hatásokból, nyelvi értelmezéséből*, összehasonlításokból, illetve a kizáró tényezőkből.

Amikor egy fogalmat meg akarunk határozni, definiálni akarjuk, akkor a fogalom befolyásoló tényezőinek hatását kell elemezni, szétbontani, részenként vizsgálni, működési mechanizmusát megismerni, összehasonlítani más, hasonló rendszerekkel, foglalkozni kell továbbá történelmi előzményeivel, fejlődésének folyamatával, de értelmezni kell nyelvi összefüggéseit is. Ha azonban ez a módszer – és ez a biztonság fogalmának meghatározása esetében erősen feltételezhető – nem vezet eredményre, illetve nyitott kérdéseket hagy maga után, akkor vagy az elvonatkoztatás magasabb szintjére kell lépni, vagy a fogalom ellentétéből, ellentétes fogalmából kell kiindulni. Másképpen fogalmazva a biztonság hiányának hatásait kell vizsgálni. Azt kell vizsgálni, hogy milyen hatása és következménye van a biztonság hiányának, mit okoz a biztonság hiánya és hogyan lehet ezekkel a hatásokkal és következményekkel szemben fellépni, cselekedni. Ez annál is fontosabb, mert a biztonság ugyan az emberi tudatban jelenik meg, de kiinduló eleme az életösztön.

Ha a társadalom fejlődését a korai időszaktól kezdve figyelemmel kísérjük, azt tapasztaljuk, hogy a társadalmi tevékenységek területe, száma folyamatosan bővült. Kezdetben a társadalmi tevékenységek a közvetlen életfeltételek biztosítására, az élelem megszerzésére, az utódokat, családtagokat és a közvetlen környezetet fenyegető veszélyek elhárítására korlátozódott. A számszerű bővülés alapvető oka, hogy a tudományos-technikai és ezzel együtt a társadalmi fejlődés következtében az életfeltételek és lehetőségek bővülésével együtt egyre bővült az igények, szükségletek, és ennek következtében a tevékenységi területek köre is. Minél jobban kiterjed a társadalmi tevékenységek köre, amelyeknek az ember résztvevője, alkotója és elszenvetője, annál szélesebb a létfenntartást, életfeltételeket, biztonságérzetet befolyásoló tényezők spektruma. Bár ezek között egy prioritási sorrend érvényesül, a biztonság fenntartásának természetes igénye azt jelenti, hogy mindig van egy aktuális és az adott szituációban kiemelt szerepet játszó biztonsági tényező, mely a helyzet változása - egy újabb prioritási sorrend kialakulása - esetén veszíthet jelentőségéből, háttérbe szorulhat. Az emberek életében egyszerre van jelen a társadalmi szintű, – pl. háborútól, fegyveres konfliktustól való félelem – a gazdasági szintű – pl. munkahely elvesztésétől való félelem – és az egyéni szintű – pl. a gyerekek egészségéért való félelem – biztonsági

igény, melyek egymással „rivalizálnak”, de egymást szervesen ki is egészítik. Napjainkban tehát a biztonság fogalmának meghatározása az ember átfogó biztonságértelmezéséből kell, hogy kiinduljon, és nem ragadhat le egy kiemelt szakterületnél, vagy valamilyen kiemelt fontosságú, más biztonsági igényeket háttérbe szorító jelenségnél. Ez persze nem zárja ki az egyedi helyzetből eredő prioritási sorrend érvényességét, szükségességét, de ebben az esetben is számolni kell a prioritási sorrendben – időlegesen – hátrább került biztonsági igényekkel, tényezőkkal.

2. Előzmények

2.1. A küzdelem formáinak fejlődése

Az emberiség a társadalmi fejlődés korábbi szakaszaiban a biztonság kérdését a mai értelemben nem használta, alkalmazta, holott az emberi élet számtalan veszélynek volt kitéve. Az általános felfogás, a tudati szint addig terjedt, hogy a sorsot, az emberi életet, egy felsőbb hatalom tartja kézben és ezt el kell viselni, el kell szenvedni, mert ez a felsőbb hatalom rendelése, vigasztalás pedig a túlvilágon következik. Amennyiben az emberekben az életösztön működött, akkor ellenálltak, harcoltak sorsuk jobbra fordulásáért, de tudatilag beletörődtek az eleve elrendeltetett megváltoztathatatlanba. Ennek egyik megnyilvánulása volt, hogy akár emberéletet követelő „áldozatot” is hajlandók voltak bemutatni a megfoghatatlan felsőbb hatalomnak. Ahogy a társadalmi, tudományos-technikai fejlődés lehetővé tette egyrészt az életfeltételek bővülését, javulását, másrészt a tudás, az ismertek tudatos alkalmazását, úgy változott, fejlődött az emberi szemlélet. Egyre több, korábban befolyásolhatatlannak, eleve elrendeltetnek tekintett szférában – pl. járványok, betegségek, éhínség, árvíz esetében - lehetett az emberi tudás, alkotóképesség eredményeit a védekezés érdekében alkalmazni.

A történelem korábbi időszakban, a klasszikus háborúk időszakában az élet veszélyeztetettségének és védelmének fogalma alapvetően a katonai tevékenységhez, ezen belül a fegyveres küzdelemhez kötődött.

A harc, a küzdelem a táplálékért, első fokon az éhes állat és a táplálék között, illetve a riválisok között a táplálékért, a nőstényért, vagy az utódok védelmében, mindez biológiai eredetű életfunkció. Ellentétben azonban az állatokkal, melyek saját biológiai adottságaikat, sajátosságaikat használták menekülésre, rejtőzködésre, a veszély vagy zsákmány felfedezésére, a védekezésre, illetve támadásra, a harcra, az ember, mint már nemcsak biológiailag, hanem társadalmilag is determinált lény ezeket az életfunkciókat továbbfejlesztette, eszközöket fejlesztett

ki és használt a harcra, a másik fél legyőzésére. Az emberiség történelmének egyik legjellegzetesebb kísérő jelensége a harcban, a küzdelemben alkalmazott eszközök fejlődése volt.

Mikor a küzdelem, a harc meghaladta a biológiai szükségletek, az egyéni önvédelem, az egyéni sérelmek megtorlásának, a közvetlen veszély elhárításának színjét, és csoportos, kollektív jelleget öltött, akkor kezdhetünk először háborúról beszélni. A háború tehát elsődlegesen(!) a harcnak egy kollektív formája, az ellentétes érdekű, törekvésű társadalmi csoportok - államok, nemzetek, nemzetiségek, vallások, osztályok - közötti szervezett fegyveres összecsapás, melynek célja az adott társadalmi csoport törekvéseinek az ellenséggel szembeni érvényesítése, illetve az ellenség törekvéseinek, szándékainak megakadályozása lehetetlenné tétele. Ebben az értelemben a háború tehát nem egyéb, mint a hatalom projektálása, kiterjesztése, a másik félre történő ráerőltetése, de mindenképpen az erőszak, a kényszer aktusa. Mint ilyen, nem mindig a legmagasztosabb célok és politikai ideák eléréseért folyt, illetve még a legmagasztosabb eszmék is sokszor áldozatul estek a háború barbárságának. Ismeretesek a reneszánsz és a barokk korszak uralkodóinak, hadvezéreinek dicsőség- hírnév- és vagyonhajhászó motivációi, ahol a politika elsőbbsége, ahogy azt Clausewitz megfogalmazta, igencsak nehezen ismerhető fel.¹

2.2. A fegyverzeti, haditechnikai fejlődés

Ma már elmondhatjuk, hogy az emberiség minden vívmányt, találmányt, ötletet, szükséglet és fantázia teremtette eszközt megkísérelt, és megkísérel fegyverként is felhasználni². Közismert, hogy a tudományos-technikai fejlődés egyik leghatékonyabb ösztönzője a haditechnika terén elért eredmények voltak. A fegyveres küzdelem során használt eszközök, tehát a fegyverzet egyik alapvető jellegzetessége, hogy meghatározza a harcérintkezés távolságát. Attól a pillanattól kezdve, hogy az ember eszközt alkalmazott a másik ember elleni harcban, megkezdődött a fegyverzet, haditechnikai eszközök többdimenziós kutatása, fejlesztése. Elsődlegesek a másik fél megsemmisítésére, harcképtelenné tételére alkalmas eszközök voltak. A korai időszakban használt ütő, vágó, szúró eszközök csak a közvetlen harcérintkezést tették lehetővé. De már ezen a szinten is érzékelhető volt a

¹ JÁVOR Endre (1999)

² *Ugyanakkor az is igaz, hogy az eszköz önmagától, a benne rejlő képességek miatt nem válik veszélyforrássá, mindaddig ameddig a felhasználó, alkalmazó nem veszélyes célokra használja fel.*

fejlődés kettős tendenciája. Egyrészt védekezni az ellenség támadó eszközeivel szemben, másrészt az ellenségnél hatásosabb saját támadó eszközök kifejlesztése. A védelmi és támadó eszközök versenye teremtette meg folyamatos fejlesztés és ezzel együtt természetesen az egyre tudatosabbá váló „kutatás” feltételeit, ami együtt járt a harcéljárások folyamatos fejlesztésével is. Amikor az ütő, vágó és szűrő fegyverek, valamint a velük szemben kifejlesztett védőeszközök – pajzs, sisak, páncélzat – fejlesztése elérte az adott műszaki és technikai feltételek és körülmények között meghaladhatatlant, megjelentek az emberi erővel legyőzhető távolságon belül alkalmazható fegyverek, mint a különböző dobó eszközök, lándzsák, íjak, nyilak, parittyák és hajítógépek. Ez volt az a fokozat, amikor a harcélrintkezés távolsága annak függvényében növekedett, hogy az ember mekkora energiát volt képes felhasználni az eszköz alkalmazásához, az íj, vagy a hajítógép megfeszítéséhez, de mindenképpen túllépte a közvetlen érintkezés távolságát. Ekkor jelentek meg azok az alapvető paraméterek, melyek egy fegyvert, annak alkalmazhatóságát jellemzik. Ezek a lőtávolság, vagy hatótávolság, a célzás pontossága, illetve a célra történő romboló, pusztító hatás ereje, nagysága³.

A kettős tendencia kiegészítő, kísérő eleme a fegyverek, fegyverzet alkalmazásának feltételeit megteremtő, elősegítő, biztosító, támogató rendszerek fejlesztése volt. Ezek a rendszerek felölelték a felderítés, híradás, ellátás, közlekedés, szállítás eszközeit, valamint a védelmi építményeket, illetve ezek kombinációit. Az egyes elemek fejlődése, fejlesztése szerves kölcsönhatásban van egymással, úgy rendszeren belül, mint a rendszerek között.

A fegyverzet fejlődése során a lőpor feltalálása következtében először a hatótávolság kezdett növekedni, majd a technikai fejlődés eredményeképpen a találati pontosság és a tűzgyorsaság fokozódása, a sorozatlövő fegyverek, és a különböző töltetek elterjedése következtében pedig a hatékonyság növekedett. Bár ezen a fokon a harcélrintkezés távolsága a korábbiakhoz képest jelentősen megnövekedett, de ezeket az eszközöket is egy földrajzilag körülhatárolható térségben, az ott fellelhető ellenség leküzdésére használták. Újabb minőségi ugrást jelentett a messze hordó fegyverek, valamint a földi és légi harcjárművek megjelenése, illetve az általuk hordozható pusztító eszközök, lőszer, robbanóanyagok kifejlesztése, elterjedése, valamint ezeknek a rendszereknek a működési

³ *További paraméterek a teljesség igénye nélkül: lövedékgyorsaság, harckész állapotba helyezés - telepítés, lebontás - gyorsasága, álcázás, kezelőszemélyzet létszáma, mobilitás, karbantartás, javítási igény, védelmi képesség, összeköttetés, – híradás, kapcsolattartás - rendszerben elfoglalt hely, szerep, funkció, stb.*

feltételei biztosítására kifejlesztett – logisztikai, híradástechnikai, elektronikai és egyéb – támogató eszközök alkalmazása. Ezeknek az eszközöknek a használata következtében a harcérintkezés távolsága rohamosan növekedni kezdett és elérte a több tíz, illetve száz kilométeres távolságot.

A rendelkezésre álló fegyverzet és harci technika a megsemmisítő képessége a korai időkben korlátozott volt. A legnagyobb pusztítást tüzek gyújtásával lehetett okozni, de maga az alkalmazott harceszköz az ellenség közvetlen leküzdésén túl másra nem volt alkalmas. A harctevékenység ebben az időszakban magára a harc színhelyére és az oda vezető felvonulási útvonalakra korlátozódott, és ez volt az a terület, ahol a fegyverzet, megsemmisítő eszközök adott esetben alkalmazásra kerültek. Mindaddig, ameddig a harceszközök, a fegyverzet csak hadszíntéri felhasználásra voltak alkalmasak, addig csak a harccselekményekben résztvevők élete, biztonsága volt veszélyben, de a hadszíntértől távolabb élő polgári lakosságé nem. Ahogy a műszaki-technikai feltételek fejlődése következtében a harcérintkezés távolsága és a harceszközök hatékonysága növekedett, úgy növekedett megsemmisítő képességük is. A megnövekedett hatótávolság, szállíthatóság és robbanóerőben mért hatékonyság lehetővé tette, hogy az ellenség nagy távolságban levő hadászati fontosságú célpontjai⁴ mellett nem katonai célok, tehát gazdasági, ipari, közlekedési objektumok mellett a polgári lakosság is megsemmisíthető célponttá vált⁵.

A műszaki – technikai - tudományos fejlődés következő fejlődési fokozata a tömegpusztító fegyverek, valamint hordozó eszközeik megjelenése és a működtetésüket első fokon biztosító informatikai, számítástechnikai eszközök rendszerbe állítása volt. Ennek a folyamatnak egy következő állomása, mintegy betetőzése a ballisztikus rakétaeszközök és az ürbe telepíthető eszközök kifejlesztése, melynek eredményeként a harcérintkezés távolsága végtelenre növekedett. Ez elméletileg azt jelenti, hogy a Föld bármely pontján található célpontok a Föld

⁴ *Vezetési pontok, raktárak, közlekedési, csomópontok, összpontosítási körletek, stb.*

⁵ *A polgári lakosság nem háborús körülmények között is ki volt téve a természeti eredetű katasztrófák, a járványok, éhínség emberéleteket is veszélyeztető, illetve követelő következményeinek. A történelem során, évszázadokon keresztül folyó, még a XX. században is előforduló különböző népirtások – az amerikai indiánok elpusztítása, Musza Dag -, a gyarmatosításokat követő rabszolga kereskedelem áldozatainak száma pedig felmérhetetlen, A II. világháborúban a szembenálló erők tudatosan pusztították a másik fél polgári lakosságát. Lásd Guernica (1937), Amszterdam, Belgrád, Coventry, London, Drezda, Hamburg, Wiener Neustadt, Hirosima és Nagaszaki.*

bármely másik pontjáról elérhetőek és így ki vannak téve a pusztítás veszélyének.

A napi gyakorlat azonban ennél földhözragadtabb. A hatótávolság megnövekedése és a felderítő-reagáló eszközök elterjedése következtében egyre csökkent a közvetlen harcérintkezés formájában megjelenő harctevékenység esélye. Ugyanakkor jelentős kutatások és fejlesztések eredményeképpen hagyományos fegyverzet szintjén új támadó, védelmi, felderítő-reagáló eszközök kerültek egyre nagyobb számban kifejlesztésre és felhasználásra. Ezeknek a fejlesztéseknek a lényege a saját erők messzemenő védelme, a harcoló ember lehetőség szerinti távoltartása a közvetlen harccselekményektől, továbbá az ellenség harcképtelenné tétele, de nem feltétlen megsemmisítése.⁶ A korszerű célfelderítő, és célmegjelölő rendszerek célkarakterisztikák alapján jelölik meg a leküzdendő célokat, ami esetenként hibás értelmezés, rendszerhiba, vagy emberi mulasztás miatt téves is lehet. Ennek következtében – véletlenül, vagy szándékosan - katonai célpontok helyett a polgári lakosság is a katonai csapások áldozatává válhat.⁷

Túl a tömegpusztító fegyverek és hordozóeszközök megjelenésén és elterjedésén, a legfontosabb eltérés a korábbiakkal szemben az volt, hogy, a második világháború utáni fegyveres konfliktusok szinte kizárólag nem államok, vagy szövetségi rendszerek egymás elleni, előre megtervezett háborúi, hanem regionálisan korlátozott, időben elhúzódó polgárháború jellegű összecsapások voltak, még akkor is, ha abba esetleg külföldi haderő is beavatkozott. Ezek során a végrehajtott akciók jelentős hányada a szembenálló fél polgári lakossága ellen, nem pedig katonai célok ellen irányult. Az ilyen jellegű fegyveres akciók már nem katonai műveletek voltak, hanem a védekezésre, ellenállásra képtelen, kiszolgáltatott áldozatok élete, életfeltételei, biztonsága elleni terrorhadjárat.

2.3. A katonai gondolkodás fejlődése

A középkorban a stratégiát alkotó hadvezérek általában a hatalom birtokában levő uralkodók, politikusok, egyházi személyiségek voltak. A vezetésük alatt álló haderő különleges hatalmi pozíciót biztosított számukra. A korszak és az alkalmazott módszerek miatti alapvető eltérések ellenére a kiemelkedő jelentőségű hadvezérek közös tulajdonsága volt, hogy legfontosabb döntéseik meghozatala

⁶ *A korszerű fegyverzeti fejlesztések egyik eleme a nem halálos fegyverek - non lethal weapons – kifejlesztése.*

⁷ *Külön tanulmány témája lehet a világban, a válságkörzetekben a fegyverzet és lőszer ellenőrizhetetlen és felmérhetetlen elterjedésének vizsgálata.*

során állandóan törekedtek a politikai, katonai, gazdasági és pszichológiai tényezők közötti egyensúly megteremtésére. Ez ugyan általánosságban magába foglalta a lakossággal kapcsolatos megfontolásokat is, de ez nem szerepelt kiemelt önálló kérdésként.

Ebben az időszakban a háború gyakran egy-egy ütközet volt, mely az állam létét, vagy az uralkodó pozícióját nem veszélyeztette alapjaiban. A korszak kiemelkedő gondolkodói – így pld. Machiavelli, Zrínyi, Montecuccoli - jelentős hadtörténelmi, katonai, illetve államelméleti műveket írtak, melyek mindenekelőtt az alkalmazott harceljárások leírását, magyarázatait, és az uralkodás, hatalom megszerzésének és megtartásának módszereit írják le. Ebben az időben a háborúk célja a területszerzés és hatalmi befolyás növelése volt, de nem az ellenség, vagy az ellenség polgári lakosságának teljes és mindenáron történő megsemmisítése. Pont ellenkezőleg, a bekebelezett területek lakossága egyrészt hasznos munkakerő volt, másrészt a megnövekedett számú lakosság az uralkodó alattvalóinak számát, ezáltal presztízsét, hatalmát növelte.

Az ellenség teljes megsemmisítése és a saját hatalmi övezet lehető legnagyobb méretű kiterjesztése, - ami maga a totális háború - mint politikai célkitűzés, először a Napóleon által vezetett hadjáratok idején jelent meg. Ezt a feladatot a korábban alkalmazott zsoldos hadsereggel szemben csak egy, az egész országra, a teljes lakosságra épített, az államszervezet és adminisztráció aktivizálásával, bevonásával, támogatásával felépített és felkészített tömeghadsereg volt képes végrehajtani. A francia forradalom egyedül állt szemben az ellenséges hatalmak túlerejével és a teljes megsemmisülés fenyegette. Franciaország részére a túlélés egyetlen lehetősége a katonai győzelem volt. A Napóleon által bevezetett széles körű, az államéletet teljesen megújító közigazgatási reform megteremtette az összes nemzeti – anyagi és szellemi – erőforrás mozgósításának lehetőségét a hadsereg előtt álló feladatok sikeres megoldása érdekében, beleértve a lakosság bevonását és mozgósítását is.

A totális háború elmélete Ludendorff német tábornok nevéhez fűződik, aki szerint: „A totális háború, mely nemcsak a fegyveres erők ügye, hanem a háborút folytató országokban minden egyes ember életét és lelkét közvetlenül érinti, a lakosság növekvő számának következtében bevezetett általános hadkötelezettség, és az egyre nagyobb megsemmisítő hatású harceszközök eredményeképpen született.”⁸ Nézete szerint a háború egy nemzet élni akarásának legmagasabb fokú megnyilvánulása, ezért a politikát alá kell rendelni a hadvezetésnek.

⁸ LUDENDORFF, Erich von (1935) p. 5.

Ha ezt a gondolatot általánosítjuk és elfogadjuk, hogy már nem fegyveres erők egymás elleni küzdelméről van szó, hanem nemzet, nemzet ellen folytat élet-halál harcot a háború kertében, akkor itt megjelenik a szemben álló fél – beleértve a harccselekményekben részt nem vevő polgári lakosság - abszolút megsemmisítésére irányuló szándék.

3. A biztonság értelmezése

A biztonság, mint fogalom a mai átfogó és korszerű értelemben a második világháború után került előtérbe. A korábbi időszakokban az emberek életét közvetlenül veszélyeztető helyzeteket egymástól elválasztva kezelték. Mint arról már említés történt, természetesen léteztek korábban is az erőszakos, katonai cselekményekhez, háborúkhöz köthető veszélyek mellett járványok, éhínség, népirítás, természeti katasztrófák, balesetek. Azonban ezek egyrészt nem a világ vezető nagyhatalmait, vagy azok közvetlen érdekszféráit érintették, másrészt – talán éppen ezért - senki nem vizsgálta ezeknek a veszélytényezőknek az egymáshoz való viszonyát, kölcsönhatásait. Mindaddig, ameddig az első számú veszélytényező a hagyományos eszközökkel folytatott, országok közötti háború volt, és a polgári lakosság tömegesen nem volt érintve, ilyen igény nem is merült fel. A minőségi változást a második világháború és az azt követő évek hozták. A második világháború volt a történelemben az első olyan háború, ahol a polgári lakosság egyes csoportjainak kiirtása az egyik harcoló fél – Németország – politikai és katonai célkitűzése volt⁹. Ugyanakkor a Hirosimára és Nagaszakira ledobott atombomba áldozatai is a harccselekményektől távol élő polgári lakosság volt.

A győztes szövetséges hatalmak elsődleges szándéka az ENSZ létrehozása során az emberiséget fenyegető veszélyek megismétlődésének, nemcsak országok közötti háborúk formájában, hanem az embereket közvetlenül érintő dimenzióban történő megjelenésének megakadályozása volt. Az Alapokmány az ENSZ négy alapvető célja között „a konfliktusok békés, igazságos, a nemzetközi jog normáinak megfelelő eljárásokkal, eszközökkel történő rendezése” mellett megfogalmazza a „gazdasági, társadalmi, kulturális, humán jellegű nemzetközi feladatok” megoldását, „az emberi és általános szabadságjogok” érvényesülését,

⁹ A korábbi időszak népirításainak egységes rendszerbe foglalt értelmezése, feldolgozása csak a második világháború tanulságainak tükrében kezdődött meg, és járult hozzá a biztonság kibővített értelmezéséhez.

illetve „a nemi, faji, nyelvi, vallási egyenlőség” védelmét.¹⁰ A második világháborút követően az ázsiai és afrikai gyarmati országok felszabadítási mozgalmi még további 10-15 évig folytatták a harcot. Ezeknek a harcselekményeknek – a politikai tartalomtól függetlenül - már túlnyomó többségében a polgári lakosság volt a szenvedő alanya.

A biztonság új típusú megközelítésének egyik legfontosabb ösztönzője a globális fenyegetést megtettesítő tömegpusztító fegyverek, és hordozóeszközök kifejlesztése és elterjedése volt.

A második világháborút követő időszak hatással volt az emberi gondolkodás fejlődésére is. Ennek egyik megnyilvánulása volt az individualizmus, mint filozófiai irányzatnak, illetve azoknak a társadalomtudományi diszciplínáknak az előtérbe kerülése, melyek az egyes embert illetve az emberi viszonylatokat, a társadalmi együttélés elméletét és gyakorlatát tanulmányozzák.

Mindezek a tényezők jelentősen hozzájárultak az embereket fenyegető veszélyek átfogó értelmezésének előtérbe kerüléséhez, és a biztonság fogalmának megalkotásához. A biztonsággal foglalkozó első, tudományos igényességgel megfogalmazott írások az 1950-es évek első felében jelentek meg.

Fontos következtetés, hogy a *biztonság az ember vonatkozásában értelmezhető*, mert a biztonság minden megnyilvánulása, vonatkozása közvetlen, vagy akár többszörös áttételen keresztül az emberi létet és viszonyokat érinti és befolyásolja. Az, hogy az ember biztonságát vizsgáljuk, tekintettel ennek a társadalmi tevékenységekből eredő sokszínűségére, sokoldalúságára, egymást kiegészítő, esetenként egymással szembenálló jellegére, igenis indokolt egy átfogó, általános érvényű biztonságfogalom megalkotásának igénye.

A Hadtudományi Lexikon meghatározása szerint a biztonság: „egyéneknek, csoportoknak, országoknak, régióknak (szövetségi rendszereknek) a maguk reális képességein és más hatalmak, nemzetközi szervezetek hatékony garanciáin nyugvó olyan állapota, helyzete (és annak tudati tükröződése), amelyben kizárható v. megbízhatóan kezelhető az esetlegesen bekövetkező veszély, ill. adottak az ellene való eredményes védekezés feltételei.”¹¹ A következőkben ezeket a gondolatokat és érveket fejti ki részletesebben, továbbá egyfajta nemzetközi áttekintést nyújt. A Hadtudományi Lexikon leírása igen reális, de vitatható az a kifejezés hogy „kizárható”¹², illetve az, hogy a biztonságot állapotnak tünteti fel.

¹⁰ Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya. I. fejezet. 1. cikk. Idézetek ebben a formában: Dr. JÁVOR Endre (2009) 58. dia

¹¹ Hadtudományi Lexikon (1995) p.144

¹² Lásd még 25. old.

Ugyanakkor tartalmában már utal arra, hogy a biztonság egy folyamat. Érdeme, hogy felismeri a biztonság kibővített értelmezésének fontosságát, de - tartalmában, összefüggéseiben - továbbra is a katonai biztonságot tekinti a központi fogalomnak.

A sokféleséget demonstrálandó érdemes megnézni mit ír Matus János ezzel kapcsolatban: „*A biztonság új problémáinak áttekintése során nem kerülhető meg az alapvető kérdés: mi a biztonság?* Három brit politológustól származó idézet jól jellemzi a fogalom meghatározásának nehézségeit.

R. B. J. Walker szerint : „a biztonság az, ami a Bizonytalan Ügyek Minisztériumának hatáskörébe tartozik.” Ken Booth szerint : „...a biztonság az, amivé teszszük.” Barry Buzan¹³ szerint : „...a biztonság a túlélés és a fennmaradás lehetősége és képessége a létet fenyegető veszélyekkel szemben.”

Az első meghatározás a fogalom bizonytalanságát, értelmezésének nehézségét húzza alá. A második meghatározás azt hangsúlyozza, hogy a biztonság alapvetően szubjektív kategória, egyénileg értelmezhető. A harmadik meghatározás a legpraktikusabb, olyan konkrétumokat tartalmaz, amelyek alapján további kérdések tehetők fel.”¹⁴

Matus János fejtegetéseinek fontos eleme, hogy a társadalmi, politikai szint, tehát a biztonságpolitika mellett megemlíti a technikai rendszerek biztonsági vonatkozásait is. Ugyanakkor a biztonság fogalmának értelmezését ő is leszűkíti a biztonságpolitikára.

További illusztrációként álljon itt az USA katonai definíció:

A nemzet biztonsága - A biztonság egy összetett fogalom, mely az Egyesült Államok védelmére és külkapcsolataira irányul. Kiemelten foglalkozik az alábbi helyzetekkel: a. katonai és védelmi fölény bármely országgal, vagy országcsoporttal szemben; b. kedvező nemzetközi kapcsolat; vagy c. olyan védelmi helyzet, mely képes sikeresen ellenállni külső vagy belső, nyílt vagy álcázott ellenséges, vagy romboló hatású akciónak. Lásd még: biztonság ¹⁵

Biztonság — 1. Katonai alakulatnak a saját védelemre irányuló tevékenysége, intézkedése minden olyan cselekmény ellen, melyek hatékonyságának, működőképességének gyengítésére, tönkretételére irányulnak. 2. Védelmi intézkedések eredményeképpen előállott állapot, melyek biztosítják az ellenséges tevékeny-

¹³ Barry BUZAN írásai a biztonságpolitikai kutatások iránymutató alapművei.

¹⁴ MATUS János (2005)

¹⁵ Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms. (2001) p.357

ség, vagy befolyás elleni sérthetlenséget. 3. A minősített – bizalmas, titkos, stb. - anyagok esetében annak megelőzése, hogy illetéktelen, jogosultsággal nem rendelkező személyek olyan hivatalos információk, ismeretek birtokába jussanak, melyek védelme államérdek. Lásd még: a nemzet biztonsága.¹⁶

Az USA megfogalmazások központi eleme és súlypontja a katonai biztonság, de megjelenik a fölény – advantage – és a sérthetlenség - inviolability – ebben az összefüggésben erősen vitatható fogalma is. A másik fontos jellegzetesség, hogy intézkedések következtében előállott állapotról beszél, ami – helyesen - egyfajta aktivitásra, tudatos tevékenységre utal. Ugyanakkor el kell fogadni, hogy ezek a hivatalos meghatározások, és egy korlátozott szakterületre vonatkoznak.

Figyelemre méltó példa Michael Renner megfogalmazása, melyet a Worldwatch Institute 2005. december 11.-én közreadott State of the World 2005: Redefining Global Security (W.W. Norton & Company: 2005) című kiadványban jelent meg. Michael Renner tudományos pályafutását tekintve környezetvédelemmel foglalkozó kutató, aki a biztonságot komplex összefüggéseiben vizsgálja. Megfogalmazza azt a gondolatot, hogy a biztonság nem csak katonai kérdés, a terrorizmus pedig csak egyik megnyilvánulási formája a biztonság problematikájának. A terrorcselekmények és azok leküzdése az esetek többségében súlyos társadalmi, gazdasági, környezeti és politikai feszültség, válság következményei. Ezek között, a világ stabilitását veszélyeztető jelenségek között találjuk a helyenként fellépő nyomort, a növekvő egyenlőtlenséget és munkanélküliséget okozó egyenetlen gazdasági változásokat, a fegyverek hozzáférhetőségét, a nagyarányú migrációt, az ismétlődő természeti katasztrófákat, gazdasági csődöket, az új és újra megjelenő ragályos betegségeket, valamint fokozódó rivalizálást a természeti erőforrásokért.

Renner szerint pusztán a fegyverekkel nem lehet a biztonságot megteremteni. A globalizálódó világban a biztonság már nem egyes országok ügye. Amikor a világ katonai kiadásai megközelítik az évi 1000 milliárd US dollárt, a terrorizmus elleni küzdelem felemésztí mindazokat a forrásokat, melyek a bizonytalanság gyökereinek felszámolását szolgálhatnák. Mindazok a politikai megoldások, melyek a biztonságot főként katonai kérdésként kezelik, de nem foglalkoznak a mélyebb összefüggésekkel, felerősítik az erőszak terjedését és a káoszt, ezen keresztül pedig a nemzetközi jog és normák rendszerének összeomlását. Ennek következtében a nemzetközi együttműködés iránti igény annak ellenére felerősödött, hogy egyre újabb törésvonalak és megosztó tendenciák jelentek meg.

¹⁶ *Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms. (2001) p. 473*

Végezetül Renner úgy véli, a jelen biztonsági problémáinak megoldása olyan politikát követel, mely elsősorban a politikai és nem a katonai rendszereket erősíti, amelyek megelőző jellegűek, melyek a bizonytalanság kiváltó okait keresik, és melyek a konvencionális és bürokratikus akadályokon túllépve a különböző szakterületek eredményeire támaszkodnak.¹⁷

Ezek figyelemre méltó gondolatok, melyek bizonyítják, hogy a biztonság átfogó megközelítése szükséges, lehetséges. Ugyanakkor megfogalmazza azt az igényt, hogy a biztonság korszerű felfogásának, értelmezésének feltétele, a hagyományos katonai, hatalmi szemléletmód meghaladása, túllépése. Ez a gondolat sor egyben bizonyítja, hogy a biztonság elemzése, értékelése szempontjából milyen nagy fontossága van a korábban kivülállóként kezelt tudományok, szakterületei képviselőinek.

A Meyer féle lexikon német nyelvű internetes kiadása szerint a biztonság: „mentesség egyrészt az egyes emberekre és társadalmi helyzetükre, másrészt egy csoportra, az államra és társadalomra, annak rendjére, nem utolsó sorban a katonai óvintézkedésre irányuló fenyegetésektől”¹⁸.

Mint érzékelhető, ez a megfogalmazás is valaminek a hiányáról beszél, de arról nem, hogy ez a helyzet hogyan következhet be, ugyanakkor továbbra is kiemelt figyelmet szentel a katonai fenyegetésnek.

Alapul véve és elfogadva a Hadtudományi Lexikonban található meghatározást, abból lehet kiindulni, hogy a „biztonság” egy többszörösen összetett fogalom. Reális az összehasonlítás az átfogó, államtársadalmi folyamatokat is figyelembe vevő, nemzetközi tapasztalatokon alapuló, és a bizonyos értelemben szűkebb, kül- és katonapolitikára támaszkodó magyar biztonság-értelmezés között is. Ugyanakkor biztonság magyar megfogalmazására az új szempontok alapján tett kísérlet nem lépte túl a korábbi korlátokat, megmarad a hagyományos külpolitikai és katonai értelmezési tartományon belül. Ma már egyértelmű, hogy az eltelt időszakban bekövetkezett változások elkerülhetetlenné teszik a biztonság fogalmának konzekvens továbbfejlesztését.

3.1. A rendszer értelmezése

A továbbfejlesztés egyik eleme azoknak az eseményeknek a vizsgálata, melyek, túllépve a katonai, társadalmi szintű konfliktusok következményein, mint a kor-

¹⁷ Michael RENNER (2005)

¹⁸ Meyer's Lexikon online, <http://lexikon.meyers.de/meyers/Sicherheit>

szerű technika alkalmazása során bekövetkezett katasztrófák, vészhelyzetek az elmúlt évtizedek során a figyelem középpontjába kerültek. Ezek közül meg kell említeni a csernobili (1986) és a fukushimai (2011) nukleáris erőművekben bekövetkezett katasztrófákat, a vörösiszap katasztrófát (2010), a Costa Concordia hajókatasztrófát (2012), az olajkatasztrófát a Mexikói öbölben (2010), de folytathatnánk a felsorolást a rendszeresen előforduló vasúti, és légiforgalmi balesetekkel. Ezeknek a katasztrófáknak, baleseteknek a közös vonása, hogy bekövetkezésük hátterében az ember által megtervezett, létrehozott, egyébként működésképes alkotások, rendszerek meghibásodása található, és jelentős hatást gyakoroltak a társadalom biztonságérzetére is.

A biztonság az egyes társadalmi tevékenységekhez köthető rendszereken belül jelenik meg. Ha az egyes rendszereket vizsgáljuk, akkor látható, hogy azok meghatározott önállósággal, egyediséggel rendelkező alrendszerekből tevődnek össze. Így tehát elmondható, hogy önálló rendszert képez a politika, a védelem, a kultúra, a gazdaság, az egészségügy, a környezetvédelem, a közlekedés, a tudomány, és annak szakterületei, pl. a műszaki-technikai, a fizikai, kémiai, gazdasági, szociológiai tudományok, az orvostudomány, stb., illetve az ezekből levezetett és ezekhez kötődő gyakorlati tevékenységek, mint a gyógyítás, az ipari termelés, az oktatás, a kereskedelem, a diplomáciai, az árucseré, katonai kiképzés stb.. Mindezek alapján megállapítható, hogy amikor a biztonság kérdését általános, átfogó formában vizsgáljuk, akkor a rendszerek működését, és ezen belül a rendeltetészerű működés feltételeinek meglétét vizsgáljuk.

Ebben az írásban a rendszert úgy értelmezem, mint meghatározott szükségletek, igények kielégítésére létrejött vagy létrehozott struktúrát, mely egymással kölcsönös viszonyban álló, egymás működési feltételeit befolyásolni képes komponensek, részelemek összessége, melyekkel műveleteket lehet végezni. A rendszernek van bemeneti információja, – input – kimeneti megnyilvánulásai, – output – visszacsatolása, - feedback – valamint működési mechanizmusa. A fenti ismérvek, rendező elvek alapján rendszernek lehet nevezni a sejteket, és az emberi testet, az egyes emberi közösségeket a családtól a társadalomig, az emberi alkotásokat a gépjárműtől az atomerőművekig,

Az input elemei a szükséglet, igény felismerése, a kielégítésüket lehetővé tevő célok, feladatok megfogalmazása, megtervezése, a döntéshozatalhoz szükséges ismeretek, tudás megszerzése, végrehajtás feltételeinek megteremtése, döntéshozatal, végrehajtás, ellenőrzés, tanulságok, tapasztalatok feldolgozása, továbbfejlesztés. A természet alkotta – biológiai, kémiai, fizikai, csillagászati és egyéb – rendszerek inputja a környezethez történő ösztönös alkalmazkodás.

Amennyiben a külső hatás nagysága, formája meghaladja az adott rendszer alkalmazkodó képességének tűréshatárait, akkor a rendszer rendeltetészerű működése veszélybe kerül.

Az output ebben az összefüggésben a rendszer megnyilvánulása, tevékenységének mérhető, kimutatható eredménye, kapcsolódása a környezetéhez, illetve a környezethez való viszonyulás megalapozója. A feedback a környezet visszajelzéseinek összessége, és mint ilyen a tanulságok, tapasztalatok összegezés és a következő szinten az input, a továbbfejlődés egyik építő eleme. A működési mechanizmus mindazon tevékenységek és funkciók összessége, melynek alapja, kiinduló eleme az input, eredménye pedig az output.

Az emberi tevékenység által létrehozott és működtetett rendszerek legfontosabb és legkényesebb eleme az ember. Az emberi magatartás, viselkedés jellemzője, jellegzetessége az öröklött reflexeken alapuló ösztönösség, a feldolgozott tapasztalatokon és szerzett ismereteken alapuló tudatosság, és a személyiség egyediségét megtestesítő, a döntéshozatal folyamatába az ösztönösséget és a tudatosságot egyedi sajátosságok alapján beépítő érzelmi diszpozíció.

Az emberi tevékenység tartalma a rendszer létrehozása és működtetése. Ennek során számolni kell mindazokkal a pozitív és negatív tulajdonságok következményeivel, melyek gyökere az emberi magatartás sokszínűsége, lehetőségeinek, képességeinek bizonyos fokú korlátozottsága.

3.1.1. A megismerhetőség korlátai

Az egyik korlát a megismerhetőség. Clausewitz írja klasszikus művében, hogy a háborúra vonatkozó – hírek egy része ellentmondásos, nagy részük hamis, egy még nagyobb részük pedig bizonytalan.¹⁹ Ez a felismerés napjainkban is igaz, és azt lehet mondani, hogy általános érvényű. Az ellentmondásosság azt jelenti, hogy a megszerzhető hírek, adatok különböző forrásokból származnak, melyek egymást kiegészítik, erősítik, motiválják, bővítik, illetve vitatják, cáfolják, kétségbe vonják, tagadják. A hamis hírek hátterében tévedések, félreértések, bagatellizálás, vagy eltúlzás mellett természetesen megtalálható a szándékos félrevezetés is. A bizonytalanság eredete az összefüggések hiányos ismerete, az előfeltételezések és a megszerzett hírek közötti eltérés, a túl kevés hír következtében előálló ismerethiány, illetve a túl sok hír következtében bekövetkező zűrzavar. Mindezek következtében számolni kell azzal a következménnyel, hogy egy rendszer természetéből eredően, és az emberi tulajdonságok korlátozottsága miatt csak egy

¹⁹ CLAUSEWITZ, Carl von (1963) p. 48.

bizonyos határig ismerhető meg, ami egyben az állandó és folyamatos feladattá teszi a megismerést, hírek, adatok szakadatlan keresését. Casanova – állítólagos – híres mondását kölcsön véve, és módosítva elmondhatjuk, hogy nem lehet minden hírt megszerezni, de állandóan törekedni kell rá.

A megismerhetőséget korlátozó kategóriába lehet még besorolni a téves értelmezést, ami azt jelenti, hogy a rendelkezésre álló alternatívák közül – hiányos szakmai ismeretek, előítéletek, téves értékelés, vagy bármilyen okból is – nem az optimális, adekvát befolyásoló tényezők kerülnek felhasználásra.

Egy további korlát az ún. mikroszkóp hatás. Ez nem más, mint a közvetítő közeg torzító hatása a megismerés folyamatában. A torzító hatás lényege, hogy a vizsgált tárgynak, témának csak a közvetítő közeg által érzékelhető aspektusát ismerjük meg. Amikor egy épület fényképét látjuk, akkor egy méreteiben megváltoztatott, kétdimenziós képet kapunk, ami egyrészt érzékeltetheti a térbeli kiterjedésre utaló harmadik dimenziót, illetve bizonyos méretarányokra a képen található egyéb elemekkel történő összehasonlítás alapján következtetni lehet. De ahhoz, hogy az épület funkcióját, rendeltetését megismerjük, leginkább egy szöveges leírásra van szükség. Az épületre vonatkozó ismereteket tovább bővítheti az ott különböző feladatokat ellátó emberek, illetve az oda látogatók szóbeli beszámolója. A mikroszkóp hatás következtében egy-egy megismerési módszer a megismerés tárgyának csak egy meghatározott tulajdonságát, aspektusát világosítja meg. Átfogó, a lehetőségekhez képest minél bővebb, a döntéshozatalhoz szükséges ismereteket megszerzésének feltétele a rendelkezésre álló érzékelők, hír- és adatforrások lehető legszélesebb körének alkalmazása, igénybe vétele.

3.1.2. Cél vagy eszköz

Ebben az összefüggésben merül fel az a kérdés, hogy a biztonság a rendszer vonatkozásában cél, vagy eszköz? Abból kell kiindulni, hogy a rendszer létrehozásának, létrejöttének célja valamilyen szükséglet, igény kielégítése, mely egyúttal determinálja a rendszer rendeltetésszerű működését, viszonyrendszerét. A rendszer, miközben rendeltetésszerű feladatát végzi, a környezetére gyakorolt hatását kifejti, szembetalálja magát más működő rendszerek hatásával. Ezek vagy felerősítik, vagy gyengítik, de mindenképpen módosítják, befolyásolják az eredeti rendeltetés szerinti működést. Melyek lehetnek a legfontosabb befolyásoló - belső, a rendszerből eredő, tehát befolyásolható, ellenőrzés alatt tartható, illetve külső, esetenként nehezen, vagy egyáltalán nem befolyásolható, ellenőrizhető, az esetenként alkalmazkodást igénylő - hatások? Mindenekelőtt a rendszer túl-

terhelése, egyes elemeinek elhasználódása, a tapasztalatlanságból eredő, tervezési és alkalmazási, hibák, emberi - szándékos és nem szándékos – tényezők, illetve a külső, nem befolyásolható - pl. földrajzi, meteorológiai, energetikai, valutáris, stb. - tényezőktől való függés, hiányos információ, stb.. Ez végighúzódik a koncepció kidolgozásától, a - műszaki, technológiai, pénzügyi, gazdasági, idő, rendszer, stb. – tervezésen, a kivitelezésen, rendszerbe állításon, működtetésen, karbantartáson, felújításon, továbbfejlesztésen, a rendszerből történt kivonásig, és a következményektől való mentesítésig. A biztonság akkor kerül előtérbe, amikor a rendszer rendeltetészerű működését nehezítő, akadályozó, külső és belső befolyásoló hatások összessége túllépi a rendszerbe beépített alap- és tartalékképességek által meghatározott terhelhetőség határát.

Mindezek alapján a rendszer létrejöttének, létrehozásának *célja* valamilyen szükséglet, igény kielégítése érdekében végzendő rendeltetészerű *működés feltételeinek megteremtése, a biztonság* pedig a rendeltetészerű működési feltételek egyik – kiemelkedően fontos – *eszköze*. Másképpen kifejezve nem létezik biztonság önmagáért, a biztonság mindig valamilyen rendszerhez kötődik.

3.2. A biztonság, mint a rendszer eleme

A biztonság veszélyeztetését, hiányát, zavarait, melyek szinte végtelen sok variációban léteznek, a összefoglaló néven a mindennapi életben válságnak nevezzük. Válság – további megnevezései konfliktus, veszélyhelyzet, krízis, fenyegetettség - akkor következik be, ha egy rendszer rendeltetészerű működésében zavarok keletkeznek, ha a rendszer döntéshozói, tervezői, irányítói, működtetői nem rendelkeznek a várható eseményekre vonatkozó, az események lényegét érintő megfelelő mennyiségű és minőségű, tartalmú, elemzett értékelt információval, ha ezeket az információkat tévesen értékelik, vagy figyelmen kívül hagyják, illetve a meglévő, rendelkezésre álló információkat és tapasztalatokat nem adekvát módon használják fel. Ezen a fokon jelentős szerepet tölt be a szubjektív, érzelmi alapokra épülő emberi tényező.

A válság első szakasza az előzménye, melynek különböző formái fontos és meghatározó szerepet játszanak a válság lefolyása és kezelése során. Ez a szerep annak függvénye, hogy milyen szinten sikerül az előzményeket érzékelni, és a várható negatív folyamatokat *megelőzni*, vagy felkészülni a várható eseményekre. A második szakasz a károkozó, romboló hatás kibontakozása, a harmadik pedig a közvetlen károk, veszélyek elhárítása, az áldozatok mentése. Ebben a szakaszban a rendszer működtetésének feltétele a *védekezés, az ellenintézkedések* megtétele, ami felöleli azoknak a biztonsági tényezőknek, tartalékképessé-

geknek a tervezés folyamatába történő beépítését, melyek megvédik a rendszert a túlterheléstől, a nem rendeltetésszerű működés következményeitől, illetve képesek azokat hatástalanítani, tovább a mentésre vonatkozó átfogó intézkedések meghozatala. A befejező fázis a *rehabilitáció*, melynek során részben az eredeti helyzet helyreállítása, részben annak továbbfejlesztése, a *tanulságok és tapasztalatok összegezése*, valamint a hasonló válságok *megelőzése* feltételeinek megteremtése a feladat.

Ebben az összefüggésben foglalkozni kell a működőképesség és a biztonság viszonyával. Minden új találmány, eredmény, vívmány, megoldott probléma egyúttal új megoldandó problémákat, és biztonsági kockázatokat is eredményez. Minél szélesebbek és átfogóbbak az életlehetőségek, annál szélesebb területen jelenik meg a biztonság igénye, mely végül is minden társadalmi tevékenységi területre értelmezhető. Minél többtényezőssé, összetettebbé, bonyolultabbá válik a társadalom és az egyes emberek mindennapi élete, annál többtényezőssé, összetettebbé, bonyolultabbá válik a biztonság. Minél több eszközt, lehetőséget, kapcsolatot, ismeretet használunk, mozgósítunk, annál több meghibásodási lehetőséget, ezáltal biztonsági kockázatot hozunk létre.

A működőképesség és a biztonság viszonyát jól modellezi a közlekedés. Ahhoz, hogy az emberek az egyik pontról a másikra eljussanak a kezdeti gyalogos közlekedéstől a lovak, korlátozott befogadóképességű lóvontatású kocsikon keresztül az emberiség eljutott a nagysebességű, kényelmet biztosító járművekig, beleértve a tömegesen elterjedt gépkocsit, a vonatot és a repülőgépet, illetve a funkcionális feltételeket biztosító útvonalakat, vasúti és légiközlekedési infrastruktúrát. Ahogy a járművek száma, teljesítőképessége növekszik, úgy egyre több ember egyre gyorsabban tud egyik pontról a másikra eljutni. Ezzel együtt azonban megnövekedett a balesetek veszélye, a rendszer fejlesztésével és működésével együtt járó veszélyek, kockázatok száma, és megjelenési formái. A veszélyek és kockázatok megelőzése, elhárítása céljából a biztonsági intézkedések egész sorát vezették be. A teljesség igénye nélkül ezek közé tartozott a közlekedési szabályok megalkotása, ismeretének, alkalmazásának kötelezővé tétele, a sebességkorlátozás, a biztonsági öv, a légszák, a különböző energia elnyelő rendszerek beépítése, a téli gumi elterjedése, egyes országokban kvázi kötelezővé tétele, a láthatósági mellényre vonatkozó szabályok megjelenése, a vasúti közlekedésben a biztosító berendezések egyre fejlettebb formájának bevezetése.

Külön tanulmányt érdemel a légiközlekedés, mindenekelőtt az utas biztonsági rendszerek egyre bővülő köre. Napjainkban az esetleges terrorakciók megelőzé-

se érdekében bevezetett ellenőrző intézkedések jelentős többlet terhet jelentenek nem csak az utasoknak, hanem a repülőtereket üzemeltető társaságoknak, és az általuk működtetett biztonsági szerveknek is. Ezek az intézkedések, melyeket ténylegesen a biztonság feltételeinek megteremtését szolgálják, nehezítik az utas áramlást, gyanús jel észlelése – pl. tiltó listán levő személyek adataihoz hasonló útlevéladatok, zavart magatartás – esetén megtagadhatják a gépre szállást, korlátozzák a fedélzetre felvihető személyes tárgyak körét, másképpen fogalmazva korlátozzák az egész rendszer rendeltetésszerű működését. Eltekintve attól, hogy ezeknek az intézkedéseknek milyen a hatásfoka, a korábban szerzett tapasztalatok alapján ezeknek az intézkedéseknek a rendszerbe történő beépítése feltétlenül része egy korlátozottabb hatásfokú, de a kockázatokat és veszélyhelyzeteket figyelembe vevő működésnek.²⁰

További modellértékű példák a nukleáris energia, a Forma-1, illetve a globalizáció. Minél szofisztikusabb, sokoldalúbb, magasabb technikai, műszaki színvonalú, korszerű, fejlett technológiára támaszkodó egy rendszer, - ilyen pl. a nukleáris energia - annál több érzékeny pontja van, annál kevésbé ismerhető ki és fel, milyen következményekkel jár a meghibásodása, illetve a meghibásodások kölcsönhatása, annál nagyobb veszteséget képes okozni a rendszerellenes működése és annál nagyobb az általa okozható kár. Az esetlegesen bekövetkező balesetek olyan méretű károkat képesek okozni, melyek indokoltá teszik azoknak a biztonsági intézkedéseknek a meghozatalát, melyek képesek adott körülmények között a további működőképességet korlátozni, vagy akár lehetetlenné tenni. A Forma-1 azért érdekes, mert a versenykocsikba beépített motorok egyszeri, vagy rövididejű csúcsteljesítményre vannak méretezve, szemben a közforgalomban használt gépkocsi motorokkal, melyek esetében a hosszú távú felhasználás feltétele a teljesítmény korlátozása és az üzembiztonság. A globalizáció az emberi tudás és a társadalmi kapcsolatok kibontakozása, mely korlátlan kibontakozása esetén anarchiát eredményezne, azaz eredeti rendeltetésével lehetőségeivel ellentétes célokhoz vezetne, ugyanakkor ezt megakadályozandó, a biztonsági intézkedések eltűlése az emberi szabadságjogok korlátozását eredményezheti.

²⁰ Svájcban 1976-ban kötelező jelleggel bevezették a biztonsági öv használatát gépkocsikban. Egy svájci állampolgár, miután a rendőrség megbüntette, mert nem volt bekötve vezetés közben, a bírósági tárgyaláson arra hivatkozott, hogy a biztonsági öv korlátozza személyes és mozgási szabadságát. 1978-ban a bírósági ítélet neki adott igazat. A következő időszakban jelentősen megnövekedett a súlyos következményekkel járó közlekedési balesetek száma ahhoz képest, amit a statisztikai adatok a kötelező övhasználat idején kimutattak. Ennek hatására 1981-ben ismétellen kötelezővé tették a biztonsági öv használatát.

Túllépve a modellértékű példákon a megoldandó probléma annak eldöntése, hogy hol van egy rendszer kockázattűrő képességének határa, milyen arányban van egymással a működőképesség és a biztonság, ami annak a gondolatát veti fel, hogy a teljesítmény, és a biztonság egymást kölcsönösen befolyásolja, és meghatározott arányban van jelen az egyes rendszerekben. Minél fontosabb, minél magasabb értékű egy rendszer működésének feltételezett eredménye, hatása, annál magasabb a hozzá tartozó kockázat. Minél kevesebb a biztonsági intézkedés egy rendszerben, annál több kockázat, veszélytényező marad a rendszerben. Minél több a biztonsági intézkedés, annál több a rendeltetészerű működőképességet korlátozó tényező. Egy mondatban összefoglalva, a működőképesség és a biztonság egy rendszeren belül fordított arányban áll egymással.

3.3.A tudat szerepe

A biztonság egyik legfontosabb befolyásoló tényezője a biztonságtudat. Az emberek életük folyamán különböző rendezőelvek alapján létrejött vagy létrehozott társadalmi csoportokhoz tartoznak. A differenciálódás alapja lehet a nemi, életkori, földrajzi, nyelvi, vallási, foglalkozási, politikai, érdeklődési és más egyéb befolyásoló tényező. Ugyanakkor egy ember több ilyen társadalmi csoporthoz tartozik egyidejűleg. Ezek a társadalmi csoportok is rendszert alkotnak, melyeknek rendeltetésük, feladataik, célkitűzéseik vannak. Amennyiben a rendeltetészerű működésük valamilyen belső vagy külső okból zavart szenved, az az emberekben bizonytalanságot, rossz érzést vált ki. Hogy ez a bizonytalansági érzés milyen szintű, ez annak a függvénye, hogy hány és milyen minőségű negatív, vagy pozitív hatás éri egyidejűleg az embert. A tapasztalatok azt mutatják, hogy mindig az aktuális és éppen legnagyobb bizonytalansági érzés az uralkodó, még akkor is, ha ez abszolút értékében, más hatásokkal összehasonlítva csekély értékű. Pl. egy lakásba történő betörés és egyidejűleg más egyéb kellemetlen élmények, hírek, pl. a gyerekek egy iskolai rossz osztályzata ugyan nem azonos értékű veszteség, de önmagában véve az iskolai sikertelenség hatása jelentősen megnő. Az embernek olyan érzése támad, hogy vele csak kellemetlenségek történnek, hogy ő mennyire szerencsétlen. Mint látható a rendszerek működését - térben és időben – számtalan hatás és befolyás éri. Kérdés ezek közül mit vagyunk képesek érzékelni, az érzékelt befolyásoló tényezőket adekvát módon elemezni, értékelni, és az így kapott eredményekre adekvát módon reagálni. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a társadalmi, tudományos-technikai fejlődés

feltételeinek fejlődése a tudat szintjén nem csak a biztonságot fenyegető veszélyeket termeli újra, hanem a biztonság megteremtésének feltételeit is fejleszti.

Az ember a környezetéhez, az élet-, és létfeltételeket megteremtő rendszerekhez az érzékszervei segítségével kapcsolódik. A biztonság egy többszörösen összetett fogalom, melynek alapja az ember, mint biológiai meghatározottságú lény vonatkozásában az életösztön. Az életösztön azt jelenti, hogy egy biológiai lény a külső hatásokra és a belső folyamatokra automatikus, reflexszerű válaszreakciókkal rendelkezik. Pl. a szem védekező reakciója az éles, túl erős fényhatásra a pupilla ösztönös összehúzódása. A válaszreakciók lényege, hogy biztosítják, lehetővé tegyék az adott biológiai rendszer rendeltetésszerű működését. A rendeltetésszerű működés feltétele és következménye a túlélés, a lét fenntartásának folyamatosága. A rendeltetésszerű működés egyúttal azt is jelenti, hogy az adott rendszer maga, illetve kapcsolati és viszonyrendszere kiegyensúlyozott, továbbá a fejlődés lehetősége biztosítva van. (A tartós egyensúlyi állapot mozdulatlanságot eredményez.) Amennyiben ez a működési struktúra zavart észlel, akkor az automatikus válaszreakciók védekező, elhárító karaktert kapnak. A védekező, elhárító jellegű reakciók *tudatosult* formája a félelem. A félelem tehát a biológiai meghatározottságú életösztön "társadalmivá" fejlődött változata.

A félelemnek kettős hatása van. Egyrészt megalapozza az óvatosságot, és megteremti az ésszerű, hatásos – passzív – védelem, továbbá az – aktív – ellen-tevékenység, védekezés feltételeit azáltal, hogy felméri a veszély nagyságát, irányultságát, tendenciáját, tudatosítja a várható következményeket, aktivizálja, ösztönzi a veszély megelőzéséhez, elhárításához, kezeléséhez szükséges, tapasztalatokat, képességeket.

Másrészt a félelem menekülési és pánikreakciókat válthat ki, melyeknek szintén kettős hatása lehet. Egyrészt a lebévult tehetetlenség, másrészt az agresszió, mely elsősorban más, hasonló, a veszély szempontjából még kiszolgáltatottabb, rosszabb helyzetben levőkre, vagy teljesen indifferens, lehetőleg védekezésre képtelen kívülállók ellen irányul.

Az ember két esetben nem fél. Nem fél akkor, ha nincs tudomása, információja a veszélyhelyzetről, illetve, ha nem fogja fel, értékeli helyesen a veszélyhelyzetre vonatkozó, és rendelkezésére álló információkat. Ennek következménye egy hamis, téves biztonságtudat. A másik eset az, amikor rendelkezik annyi, és helyesen értékelt információval, amennyi elegendő a szükséges védekezéshez, és a veszély elhárításához.

Az tehát, hogy az ember mikor érzi magát biztonságban, annak a függvénye, hogy mennyire képes érzékelni a környezeti hatásokat, és azok *objektív és szub-*

jektív összetevőit hogyan érzékeli, illetve mindezek alapján milyen következtetésekre jut.

Az ember biztonsága vonatkozásában az életösztön társadalmasodása azt jelenti, hogy túllépett a biológiai korlátokon. Az ember a biológiailag örökölt tulajdonságait, képességeit tovább fejlesztve biztonsága érdekében eszközöket, szerzőket, védelmi eljárásokat, módszereket, intézményeket és - politikai, gazdasági, egészségügyi, katonai, jogi, stb. - intézkedéseket fejlesztett ki és alkalmazott.

A reális biztonságérzet egy olyan tudati állapot, amikor a biztonságot fenyegető veszélyek, fenyegetések várható bekövetkezését felismertük és azokkal képesek vagyunk szembenézni, akár megelőzés, elhárítás, akár elkerülhetetlenségének tudomásul vétele formájában. A biztonságtudat azt a viszonyulást testesíti meg, ahogyan az egyes ember, illetve a társadalom érzékeli a biztonságot, és aminek alapján a biztonsággal kapcsolatos feladatait, tennivalóit megalapozza.

4. Következtetések

A biztonság tehát egy működő rendszerhez köthető folyamat, mégpedig a rendszer rendeltetésszerű működésének egyik alapfeltétele, kritériuma, ami másképpen kifejezve azt jelenti, hogy a rendeltetésszerű működés feltételeinek megteremtése maga a biztonság. Pl. egy híd vagy daru tervezésénél, méretezésénél először kiszámítják azokat a keresztmetszeti értékeket, melyek az adott terhelést képesek hordozni. Ahhoz, hogy a szerkezet funkciójának megfelelő állapotban kivitelezhető legyen, ezt az értéket egy biztonsági együtthatóval megszorozva határozzák meg a végleges méreteket azért, hogy rendeltetésszerű feladatának végrehajtása során fellépő esetleges túlterhelés se okozzon kárt benne. Hasonlóképpen, egy katonai művelet tervezésénél, amikor a feladatokat végrehajtó erők nagyságát, eszközeit, ellátmányát, az erők harcbevételének és kivonásának rendjét határozzák meg, ehhez tapasztalati alapon meghatározott nagyságrendű tartalék erőt is terveznek.

Az a széles körben elterjedt²¹ kritérium, hogy a biztonság a veszély, kockázat és fenyegetés nélküli állapotot jelenti, alapvetően vitatható. A veszély, kockázat és fenyegetettség egy rendszer ugyanolyan veleszületett tulajdonsága, mint az emberi életnek a betegségre való hajlam. Az egészség nem azt jelenti, hogy az emberi test mentes a betegségtől, hanem azt, hogy ellenálló képessége erősebb a betegségre való hajlamnál, habár az ellenálló képesség nem határtalan, de

²¹ lásd: Meyer féle lexikon német nyelvű internetes kiadása - 14. o.

fejleszhető. Mint ahogy az egészséges emberi élet is annak függvénye, hogy a szervezet mennyire ellenállóképes, hasonló képen egy rendszer létrejöttének - tervezés, kivitelezés, kipróbálás, rendszerbe állítás - és működtetésének elengedhetetlen tartozéka, szerves összetevője a veszélyekkel és fenyegetéssel szembeni ellenálló képesség - a működőképességet felügyelő érzékelők, biztonsági tényezők, energia- és képességtartalékok, helyettesítő- és kiegészítő megoldások - beépítése a rendszerbe. A biztonság azt jelenti, hogy a potenciális veszélyek és fenyegetések nem tudnak érvényesülni, nem tudják romboló hatásukat kifejteni. Első megközelítésben ez azt jelenti, hogy rendelkezésre állnak mindazok az információk, melyek lehetővé teszik a veszélyek és fenyegetések bekövetkezésének megakadályozásához szükséges képességek kialakítását. Második fokon azt jelenti, hogy a veszélyek és fenyegetettség csak korlátozott hatást tudnak kifejteni. Harmadik szinten pedig azt jelenti, hogy képesek vagyunk a bekövetkezett károk hatását ellensúlyozni, megszüntetni, felszámolni, és a rendszer további rendeltetészerű működésnek feltételeit biztosítani. Negyedik szinten azt jelenti, hogy képesek vagyunk a megtörtént eseményeket elemezni, értékelni, a tanulságokat feldolgozni és a jövőben az új rendszerek tervezése, működtetése során alkalmazni.

Társadalmi értelemben a biztonság egyik feltétele, hogy a társadalmi funkciók működését semmilyen külső, az ország lakossága demokratikus akaratával nem egyező befolyásoló - politikai, gazdasági, pénzügyi, katonai vagy egyéb - tényező ne korlátozza, vagy befolyásolja, illetve ezen tényezők hatása megelőzhető, kezelhető legyen. Ugyanakkor a másik fontos tényező a működtetéshez szükséges állami funkciók adekvát működése. A biztonság azt jelenti társadalmi dimenzióban, hogy a társadalom alapvető funkciói működőképesek, közöttük egy kiegyensúlyozott fontossági sorrend érvényesül. Részleteiben ez azt jelenti, hogy a társadalom képes a gazdaságát működtetni, fejleszteni, pénzügyi helyzete kiegyensúlyozott, egészségügyi, kulturális, oktatási, társadalmi funkciói rendeltetészerűen működnek, nemzetközi kapcsolatrendszere és belső biztonsági helyzete rendezett, képes állami funkcióit gyakorolni. Ennek alapján a biztonságról akkor lehet beszélni, ha a társadalom életében érvényesül a stabilitás, a kiszámíthatóság, a működőképesség, az együttműködés, a tervezhetőség, a kiegyensúlyozottság, ugyanakkor rendelkezik a nem rendeltetészerű működés kezeléséhez szükséges információkkal, képességekkel és tartalékkapacitásokkal. Mindez nem jelent mozdulatlanságot, változatlanságot, hanem pont ellenkezőleg, a biztonság a haladás, a fejlődés alapvető feltétele.²²

²² Dr. JÁVOR Endre nyá. ezredes (2009)

A biztonság társadalmi értelemben egy folyamat, nem pedig egy statikus, kőbevésett, változatlan állapot. A folyamat egyik jellegzetessége, hogy alapvető elemei - miközben folyamatosan fejlődnek, változnak, változik az egyes elemek egymáshoz való viszonya, illetve új elemek jelennek meg - a rendszer részei maradnak. Tekintetbe kell venni, hogy a külső és belső feltételek folyamatosan változnak, fejlődnek. Ezeket folyamatosan figyelemmel kell kísérni és be kell építeni a rendszerbe. Végezetül számolni kell azzal a tényezővel, hogy minden megoldott probléma, új problémákat hoz a felszínre. A folyamatnak vannak akadályai, megoldandó feladatai, nehézségei, melyeket meg kell oldani, és vannak tanulságai, melyeket hasznosítani kell.

A biztonság egy folyamat, melynek keretében a várható eseményekre vonatkozó információk, tapasztalatok birtokában lehetőség van a veszélyhelyzetek, fenyegetettség megelőzéséhez, leküzdéséhez, kezeléséhez, következményeinek elhárításához szükséges képességek, feltételek megteremtésére. A biztonságért folytatott eredményes tevékenységhez ismerni kell a fenyegetettséget előidéző folyamatokat, tendenciákat, továbbá a várható események kiszámíthatóságát, befolyásolhatóságát, illetve a kettő megfelelő arányát. A biztonság megfogalmazása során nem a veszélyekből és fenyegetettségéből kell kiindulni, hanem abból, hogy hogyan lehet a biztonság, a rendeltetésszerű működés feltételeit megteremteni.

Mint minden társadalmi tevékenységet, úgy a biztonság kérdését elméleti szinten a tudomány vizsgálja, a gyakorlatban pedig az eredményesség és hatékonyság feltétele a tudományos ismertek alkalmazása, a tudományos igényesség. A biztonság, a biztonság-elmélet társadalmi szerepe, kiemelt fontossága, ugyanakkor sokszínűsége igényli, feltételezi a tudományt, a kiteljesedés feltétele a tudomány, és a tudományos módszerek alkalmazása.

Felhasznált irodalom

- Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya. Magyar ENSZ társaság <http://www.menszt.hu/layout/set/print/content/view/full/186> Letöltve 2014.08.14.
- Barry BUZAN (1983): *People, States and Fear. The National Security Problem in International Relations.* Wheatsheaf Books Ltd. Brighton, Sussex.
- Barry BUZAN (1991): *New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century.* International Affairs (Royal Institute of International Affairs

- 1944-), Vol. 67, No. 3(Jul., 1991), pp. 431-451. Blackwell Publishing. London
- Barry BUZAN, Ole WAEVER, Jaap de WILDE (1998): Security. A New Framework for Analysis. Lynne Rienner Publisher, Inc. Boulder (USA) & London (GB)
 - Business Dictionary.
<http://www.businessdictionary.com/definition/system.html> Letöltve: 2014.08.06.
 - CLAUSEWITZ, Carl von (1963): Vom Kriege. Rowohlt Taschenbuch Verlag, Reinbeck bei Hamburg 1963.
 - Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms (2001). JP 1-02 12 April 2001. (As Amended Through 9 June 2004)
 - Hadtudományi Lexikon (1995). Magyar Hadtudományi Társaság. Budapest 1995.
 - JÁVOR Endre Dr. (2009): Nemzetközi biztonsági rendszerek és intézmények. Ppt. tananyag. ZSKF ILIAS. Először feltöltve 2009. február-május.
 - JÁVOR Endre Dr. nyá. ezredes (2009): A magyar nemzetbiztonsági szolgálatok társadalmi megítélése (támogatottsága), a régió államait (főként a volt szocialista országokat) érintő összehasonlító elemzés tükrében. Tanulmány a Geopolitikai Tanács megrendelésére. Budapest.
 - JÁVOR Endre (1999): A háború és a politika viszonya napjainkban. Új Honvédségi Szemle 53. évfolyam 5. szám 1999. május. 111-116. oldal.
 - LUDENDORFF, Erich von (1935): Der totale Krieg. München. Ludendorffs Verlag GmbH. 1935.
 - MATUS János (2005): A biztonság és a védelem problémái a változó nemzetközi rendszerben. Hadtudomány XV. évfolyam 4. szám 2005. december.
http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2005/4/2005_4_24.html Letöltve: 2014.08.05.
 - Meyers Enzyklopädisches Lexikon. Neunte völlig neu bearbeitete Auflage. Mannheim, Wien, Zürich: Bibliographisches Institut, 1980.
 - MUNK Sándor: Információbiztonság vs. informatikai biztonság. (A "Robothadviselés 7" konferencián 2007. november 27.-én elhangzott előadás kibővített, szerkesztett változata)
 - http://hadmernok.hu/kulonszamok/robothadviseles7/munk_rw7.pdf. Letöltve: 2014.08.07.

- RENNER, Michael (2005): Security Redefined. (In: State of the World: Redefining Global Security A Worldwatch Institute Report on Progress Toward a Sustainable Society 2005. W. W NORTON & COMPANY NEW YORK LONDON